ilâhiyât 367

*Ulûmu'l-Kur'ân Kaynaklarında Kıraat İlmi*

EDİTÖR
DR. YAŞAR AKASLAN

ISBN 978-605-80281-0-4

1. Baskı: Eylül 2019

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos
Sayfa Düzeni: Tavoos
Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
Baskı: İvme Tanıtım Tasarım - Sertifika No: 43251

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68
ilahiyatyayin@gmail.com

# ULÛMU'L-KUR'ÂN KAYNAKLARINDA KIRAAT İLMİ

EDİTÖR

DR. YAŞAR AKASLAN

# İÇİNDEKİLER

**ÖNSÖZ** ..... **11**

**SÜYÛTÎ'NİN *EL-İTKÂN FÎ 'ULÛMİ'L-KUR'ÂN* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YAŞAR AKASLAN

Giriş ..... 13
1. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*'ın Literatürdeki Yeri ..... 14
2. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*'da Kıraat İlmi ..... 17
2.1. "Yedi Harf" Meselesinin Ele Alınışı ..... 17
2.2. Kur'ân'ın Cem'i ve Tertibi ..... 23
2.3. İsnâd Meselesin Kıraat İlmi Açısından Ele Alınması ..... 26
2.4. Kıraatlerin Tasnifi ..... 32
2.5. Kur'ân'ın Edâ Keyfiyetiyle İlgili Meseleler ..... 44
2.6. Kur'ân Öğretiminde Temel İlkeler ..... 48
Sonuç ..... 50
Kaynakça ..... 53

**ZERKEŞÎ'NIN *EL-BURHÂN FÎ 'ULÛMİ'L-KUR'ÂN* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

RECEP KOYUNCU

Giriş ..... 57
1. *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*'da Kıraat İlmi ..... 59
1.1. Yedi Harf ve Yedi Kıraat ..... 59

1.2. Tevcîhü'l-Kırâât ..... 62
1.3. Vakf ve İbtidâ ..... 63
1.4. İlmi Mersûmi'l-Hat ..... 65
2. Kur'ân Tilâvetinin Âdâb ve Keyfiyeti ..... 68
Sonuç ..... 70
Kaynakça ..... 71

**EBÛ ŞÂME EL-MAKDİSÎ'NİN *EL-MÜRŞİDÜ'L-VECÎZ* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

MUHAMMED SELMAN ÇALIŞKAN

Giriş ..... 77
1. Yedi Harf ..... 82
2. Yedi Harf İle Yedi Kıraat'in Münasebeti ..... 99
3. Sahih Ve Şâz Kıraatler ..... 101
Sonuç ..... 107
Kaynakça ..... 109

**İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN *FÜNÛNÜ'L-EFNÂN* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

AHMET GÖKDEMİR

Giriş ..... 113
1. Kur'ân Okumanın Faziletleri ..... 115
2. Yedi Harf Meselesi ..... 117
3. Resm-i Mushaf ile İlgili Hususlar ..... 123
4. Vakf-İbtidâya Dair Hususlar ..... 125
Sonuç ..... 127
Kaynakça ..... 129

**BULKÎNÎ'NİN *MEVÂKİ'U'L-'ULÛM FÎ MEVÂKİ'İ'N-NÜCÛM* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

MUSTAFA KILIÇ

Giriş ..... 133

1. Mevâki'u'l-'Ulûm fî Mevâki'i'n-Nücûm'da Kıraat Meseleleri ..... 136
1.1. Mütevâtir, Âhâd, Şâz ..... 136
1.2. Kırââtü'n-Nebî ..... 140
1.3. Râvîler ve Hâfızlar ..... 142
1.4. Vakf ve İbtidâ ..... 145
2. Mevâki'u'l-'Ulûm fî Mevâki'i'n-Nücûm'da Kıraatlerde Edâ Keyfiyeti Meseleleri ..... 146
2.1. İmâle ..... 146
2.2. Med ..... 147
2.3. Tahfîfü'l-Hemze ..... 147
2.4. İdgâm ..... 149
Sonuç ..... 150
Kaynakça ..... 152

**ZÜRKÂNÎ'NİN *MENÂHİLÜ'L-'İRFÂN* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

SÜLEYMAN YILDIZ

Giriş ..... 155
1. Bir Ulûmu'l-Kur'ân Eseri Olarak *Menâhilü'l-'İrfân* ..... 157
1.1. Önemi, Üslubu ve Muhtevâsı ..... 157
1.2. Kıraatte Kaynakları ..... 159
2. Zürkânî'nin Kıraatler ve Ahruf-i Seb'a'ya Yaklaşımı ..... 160
2.1. Kıraatler ..... 160
2.1.1. Kıraatlerin Menşei Tedvîn ve Tasnif Süreci ..... 161
2.1.2. Kıraatlerin Yedi ile Sınırlandırılması ..... 165
2.1.3. Kıraatleri Kabul Şartları ..... 166
2.1.4. Yedi veya On Kıraatin Mütevâtirliği ..... 168
2.2. Ahfuf-i Seb'a Meselesi ..... 170
2.2.1. Yedi Harf Hadislerinin Mütevâtirliği ..... 171
2.2.2. Tercih Edilen Görüşteki Yedi Vecih ..... 173
2.2.3. Mushafların Yedi Harfi Kapsayıp Kapsamaması ..... 175
Sonuç ..... 176
Kaynakça ..... 179

**SUBHÎ SÂLİH'İN *MEBÂHİS FÎ 'ULÛMİ'L-KUR'ÂN* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

KADİR TAŞPINAR


Giriş ..... 183
1. Subhî Sâlih'in Hayatı ve İlmî Yönü ..... 184
2. *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*'ın Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründeki Yeri ..... 187
3. *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*'ın Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi ..... 189
3.1. Kur'ân'ın Cem'i ve İstinsâhı ..... 190
3.2. Mushafların Bazı Özellikleri ve Mushaf-Kıraat İlişkisi ..... 192
3.3. Yedi Harf Meselesi ..... 195
3.3.1. Yedi Harf'e İşaret Eden Hadisler ..... 195
3.3.2. Yedi Harf Kavramı ve Anlamsal Analizi ..... 196
3.3.3. Yedi Harf Hakkındaki Görüşler ..... 199
3.3.4. Yedi Vecih Görüşü ..... 201
3.3.5. Lehçe İhtilafları ..... 204
3.4. Kıraat İmamları ..... 206
3.5. Makbul Kıraatin Şartları ..... 208
3.6. Kıraat Çeşitleri ..... 210
Sonuç ..... 215
Kaynakça ..... 216


**MENNÂʿ HALÎL KATTÂN'IN *MEBÂHİS FÎ ʿULÛMİ'L-KUR'ÂN* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

MURAT AKKUŞ


Giriş ..... 219
1. Mennâʿ Kattân ve *Mebâhis Fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* Adlı Eseri ..... 220
2. *Mebâhis fi ʿulûmi'l-Kur'ân*'da Yedi Harf Meselesi ..... 222
3. *Mebâhis fi ʿulûmi'l-Kur'ân*'da Kıraatler ve Kurrâ ..... 228
3.1. Kurrâ'nın Çokluğu ve Yedi ile Sınırlandırma Sebebi ..... 231

3.2. Kıraatlerin Taksimi ..... 234
3.3. Sahih Kıraatlerdeki İhtilâfın Faydaları ..... 240
4. Kur'ân'ın Edâ Keyfiyeti ve Öğretimi İle İlgili Meseleler ..... 241
Sonuç ..... 245
Kaynakça ..... 248

**TÂHİR CEZÂİRÎ'NİN *ET-TİBYÂN* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

HİDAYET AYAN

Giriş ..... 251
1. Tâhir Ahmet Cezâirî ..... 252
2. *et-Tibyân li ba'di'l-müte'allikât bi'l-Kur'ân 'alâ tarîki'l-İtkân* İsimli Eser ..... 254
3. Tahir Cezâirî'nin *et-Tibyân*'da Ele Aldığı Kıraat Konuları ..... 255
3.1. Yedi Harf Meselesi ..... 255
3.2.Yedi Kıraat ..... 260
3.3. Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi ..... 264
Sonuç ..... 269
Kaynakça ..... 270

**ĞÂNİM KADDÛRÎ HAMED'İN *MUHÂDARÂT FÎ 'ULÛMİ'L-KUR'ÂN* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

ZİYAD ALRAWASHDEH

Giriş ..... 273
1. Kıraatlerin Dayanağı ..... 274
1.1. Kıraatlerin Farklı Olmasının Sebepleri ..... 274
1.2. Yedi Harfin Manası ..... 276
2. Kur'ân Medreselerinin (Okullarının) Ortayı Çıkışı ..... 278
3. Yedi Kıraat ve Dayanakları ..... 280
3.1. Kıraatlerde Tercih ..... 280
3.2. Yedi İmam ..... 282
4. Sahih ve Şâz Kıraatler ..... 283
5. Günümüz Kur'ân Kıraatleri ..... 285
5.1. Âsım Kıraatinin Yaygınlık Kazanması ..... 285

5.2. Âsım Kıraatinin Dayanağı ..... 286
5.3. Âsım Kıraatinin Rivâyeti ..... 286
Sonuç ..... 287
Kaynakça ..... 288

**HABENNEKE MEYDÂNÎ'NİN *KAVÂ'İDÜ'T-TEDEBBÜRİ'L-EMSÂL* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

MEHMET SAMİ YILDIZ

Giriş ..... 291
1. Abdurrahman Hasan Habenneke Meydânî ..... 291
2. *Kavâ'idü't-tedebbüri'l-emsâl li Kitâbillâhi 'azze ve celle*'de Kıraat İlmi ..... 292
2.1. Kavâ'idü't-tedebbür'de Kıraatle İlgili Kaideler ..... 293
2.2. Kıraat İlminin Ortaya Çıkışı, Tarifi ve Önemi ..... 293
2.3. Kur'ân'ı Kerim'in "Yedi Harf" Üzere İnmesi ..... 295
2.4. Kıraatle İlgili Tedebbür Meselesi ..... 298
2.5. On Kıraatte Ferşiyat ve Diğer Basit Kıraat Farklılıklarını Gösterir Cetvel ..... 302
Sonuç ..... 303
Kaynakça ..... 305

# BULKÎNÎ'NİN *MEVÂKİ'U'L-'ULÛM FÎ MEVÂKİ'İ'N-NÜCÛM* ADLI ESERİNİN KIRAAT İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

**MUSTAFA KILIÇ***

**Giriş**

Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân Bulkînî 763/1362 yılında[1] Kahire'de dünyaya gelmiştir.[2] Babası başta olmak üzere çeşitli hocalardan farklı alanlara dair ilim tahsil eden;[3] zeki, hafızası kuvvetli ve güçlü bir idrak kabiliyeti olan Bulkînî,[4] erken yaşlarda fetva verip ders okutmaya

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi ABD.

1 Bazı kaynaklar Bulkînî'nin doğum yılını hicrî 762 olarak vermektedir. bk. Ebü'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf b. Tağrîberdî, *ed-Delilü'ş-şâfî 'ale'l-menheli's-sâfî*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1980), 1: 403; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (Mısır: Vizâretü's-Sekâfe, 1963), 14: 237-238.

2 Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, tsh. Hâfız Abdülhalim Han (Haydarabad: Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1980), 4: 112-113; İbn Tağrîberdî, *ed-Delilü'ş-şâfî*, 1: 403; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 14: 238; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 4: 106-107; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir Arnaut-Mahmûd Arnaut (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), 9: 242.

3 Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 4: 113; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4: 107; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9: 242.

4 Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 4: 114; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 14: 238; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4: 107.

başlamış[5] ve muhtelif alanlarda birçok eser kaleme almıştır.[6] Erken yaşlarından itibaren üstlendiği kadılık görevleri ve sultanlarla birlikte çıktığı seferler, onun ilmî birikiminin ancak bir bölümünü eserlerine yansıtabilmesine sebep olmuştur. Zira Bulkînî'nin, "Fetva işleriyle meşgul olmaktan ve seferlerden dolayı sahip olduğum ilimden öyle şeyler unuttum ki; bir kimse onları hıfzetse büyük bir âlim olurdu."[7] dediği nakledilmektedir. Bulkînî, 824/1421 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[8]

Bulkînî birçok alana dair muhtelif eserler yazmıştır. Bu çerçevede Kur'ân ilimleri alanında telif ettiği esere *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm* ismini vermiştir.[9] Müellif bu çalışmasında, "ilminin elverdiği ölçüde" Kur'ân'ın ihtiva ettiği şerefli ilimlerden (bir bölümünü) zikretmek ve onu tefsire bir mukaddime yapmak istediğini belirtmiştir.[10] Bu doğrultuda

---

5 Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 4: 113; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4: 107.

6 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4: 113. Bulkînî'nin eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm fi mevâki'i'n-nücûm*, thk. Nebîl Sabrî, (Yüksek Lisans Tezi, Cezayir Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Akâid ve Dinler Bölümü 2016), 96-99.

7 Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 4: 114; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4: 111.

8 Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 4: 115; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4: 112; İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9: 242. Bulkînî hakkında geniş bilgi için bk. Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, 4: 112-115; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4: 106-113; M. Yaşar Kandemir, "Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 409-410; Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Sabrî) 15-108.

9 *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*'ında Süyûtî ve onun *el-İtkân*'ından naklen Kâtip Çelebi, eserin ismini *Mevâki'u'l-'ulûm min mevâki'i'n-nücûm* şeklinde aktarmaktadır. Buna karşın Süyûtî'nin *et-Tahbîr fî 'ilmi't-tefsîr* isimli eserinin bir nüshasında ve *Mevâki'u'l-'ulûm*'un muhtelif yazmalarında kitabın isminin *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm* şeklinde geçtiği muhakkikler tarafından ifade edilmektedir. bk. Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Sabrî), 113-114; Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *et-Tahbîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Fethî Abdülkâdir Ferîd (Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 1982), 28; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müsessetü'r-Risâle, 2008), 16-17; Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 2: 1890.

10 Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm fi mevâki'i'n-nücûm*, Dirâse ve thk. Enver Mahmud Mürsî Hattâb (Mısır:

*Mevâki'u'l-'ulûm*'u altı ana başlık altında ele alıp ilgili bölümlerde elli civarında konuyu açıklamıştır. Buna göre müellif, birinci bölümde: Mekkî-Medenî, leylî-nehârî ve sayfî-şitâî gibi vahyin nüzûl ortamları; ikinci bölümde: Mütevâtir, âhâd, şâz, kırââtü'n-nebî, râvîler ve hâfızlar; üçüncü bölümde: Vakf, ibtidâ, imâle, med, hemzenin tahfîfi ve idğâm; dördüncü bölümde: Kur'ân'da geçen kelimelerle ilgili olarak garîb, muarreb, mecâz ve müşterek lafızlar; beşinci bölümde: Hüküm vermeye ilişkin olarak umûm-husûs, mücmel-mübeyyen, mutlak-mukayyed ve nâsih-mensûh meseleleri; altıncı bölümde: Fasl, vasl, îcâz, ıtnâb ve kasr konularını ele almıştır. Sayılan bölümlere "isimler, künyeler ve lakablar" ile "mübhemât" başlıklarını da ekleyerek eserini tamamlamıştır.

*Mevâki'u'l-'ulûm fi mevâki'i'n-nücûm* üzerine birtakım tahkik ve tahlil çalışmaları yapılmış olmakla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla eser, kıraatler açısından müstakil bir çalışmaya konu edilmemiştir.[11]

Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2007), 28.

[11] Eser üzerine yapılan çalışmalar şu şekilde sıralanabilir: *Mevâki'u'l-'ulûm fi mevâki'i'n-nücûm*'u ilk olarak Saîd Fuâd Abd Rabbih 1426/2005 yılında Ezher Üniversitesi Usûlüddîn Fakültesi'nde (Tanta/Mısır) doktora tezi olarak tahkik etmiştir. Enver Mahmûd Mürsî Hattâb tarafından da tahkik edilen eser (Tanta/Mısır) 1428/2007 yılında neşredilmiştir. Araştırmamızda genel olarak eserin bu baskısı kullanılmıştır. Muhammed b. Yûsuf Cevrânî Askalânî de eseri ayrıca tahkik etmiştir. Ancak bu çalışma henüz neşredilmemiştir. Bulkînî'nin 799/1397 yılında öğrencisine yazdırdığı eserin daha sahih başka bir nüshasına ulaşan Nebîl Sabrî, Cezayir Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Akâid ve Dinler Bölümünde 2016 yılında eseri *Mevâki'u'l-'ulûm fi mevâki'i'n-nücûm li'l-imâm Celâliddîn el-Bulkînî* ismiyle yüksek lisans tezi olarak tahkik etmiştir. Ülkemizde ise Fatma Yalnız (Hitit Üniversitesi, 2014) *Tefsir Usûlünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkînî, Kafiyeci ve Süyûti Örneği* isimli bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bu tez her ne kadar *Mevâki'u'l-'ulûm fi mevâki'i'n-nücûm* üzerine yapılmış müstakil bir araştırma hüviyetinde olmasa da eseri genel olarak tanıtıcı bir mahiyettedir.

### 1. *Mevâki'u'l-'Ulûm fî Mevâki'i'n-Nücûm*'da Kıraat Meseleleri

Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm* isimli eserinin ikinci ve üçüncü bölümlerini kıraat ilmiyle doğrudan alakalı meselelere ayırmıştır. Elinizdeki çalışmada *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm*'un kıraat ilmini doğrudan ilgilendiren bölümleri, Bulkînî'nin başlıklandırmaları doğrultusunda değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

#### 1.1. Mütevâtir, Âhâd, Şâz

Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm* isimli eserinin on üç, on dört ve on beşinci nev'ilerinde mütevâtir, âhâd ve şâz konularını kıraatler penceresinden ele almıştır. O, kıraatlerin mütevâtir, âhâd ve şâz olmak üzere üç gruba ayrıldığını söyleyip[12] mütevâtir kıraati meşhur olan "yedi kıraat"[13] olarak tanımlamıştır.[14] Burada mütevâtir ile kastedilenin, kurrânın hareke ve harflerle okudukları kıraat olduğunu söylemiştir. İmâle, med ve hemzenin tahfîfinin aslının -kurrânın bu konudaki ittifakından dolayı- mütevâtir olmakla birlikte telaffuz farklılıklarında görülen uygulamaların ise mütevâtir olmadığını belirtmiştir.[15]

Kıraat-ı seb'anın dışında kalıp kıraat-ı aşere içinde yer alan Ebû Ca'fer (ö. 130/747), Ya'kûb Hadramî (ö. 205/821) ve Halef b. Hişâm (ö. 229/844) kıraatlerinin ise tercih edilen görüşe göre mütevâtir sayılmadığını, müteahhirûn âlimlerden onları

---

12 Süyûtî, Bulkînî'nin kıraatleri bu şekilde tasnif etmesinin, tartışmaya açık bir sınıflandırma olduğunu ifade etmiştir. bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 163.

13 Söz konusu yedi kıraat, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât* isimli eserine aldığı yedi kıraat imamının kıraatleridir. Bu kıraat imamları Nâfi' b. Abdurrahmân (ö. 169/785), Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr b. 'Alâ (ö. 154/771), İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ve Ali b. Hamza Kisâî'dir (ö. 189/805).

14 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 60.

15 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 60.

da mütevâtir kabul edenlerin bu görüşünün tartışmalı olduğunu ifade etmiştir. Yedi kıraatin mütevâtir olmasının sebebini, onların kıraat imamlarının bulundukları şehir halkının tamamının telakkîsi üzere gelmesi şeklinde izah etmiştir. Diğer üç kıraatin ise bunlar gibi şehir halkının tamamının telakkîsi ile nakledilmediğini ileri sürmüştür.[16] Bu çerçevede Nâfi'in Medine'de; İbn Kesîr'in Mekke'de; Ebû Amr'ın Basra'da, İbn Âmir'in Şam'da, kıraat-ı seb'a imamlarının diğerlerinin ise (Âsım, Hamza ve Kisâî) Kûfe'de meşhur olduğunu ve onların kıraatlerini şehirlerin âlimlerinin kabul ile telakkî ettiğini söylemiştir. Kıraat-ı seb'a imamlarından Nâfi'in kıraatinin, her ne kadar kendisi Medineli olsa da Mekke'de şöhret bulduğuna işaret etmiştir.[17]

Bulkînî yaptığı açıklamalar çerçevesinde söz konusu üç kıraate âhâd[18] hükmünün verildiğini, bunun ise mütevâtir türünden olmadığını ifade etmiştir.[19] İbn Mes'ûd (ö. 32/652), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), İbn Abbâs (ö. 68/687), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Übey b. Ka'b (ö. 33/654) gibi sahâbîlerin kıraatlerinin de âhâd olarak nitelendirildiğini belirtmiştir.[20]

Bulkînî; Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), İbn Muhaysın (ö. 123/741), İbn Ebî Able (ö. 152/769), Yahya b. Vessâb (ö. 103/721), A'meş (ö. 148/765), Nehaî (ö. 96/714) gibi tâbiîn kıraatlerinin şâz kıraatlerden sayıldığını bildirmiştir. Buna gerekçe olarak söz konusu tâbiîn kıraatlerinin, kıraat-ı aşereyi tamamlayan diğer imamların kıraati gibi şöhret bulmadığı kanaatini ileri

16 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 60.
17 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 60-61.
18 Bulkînî burada üç kıraat için ahâd kavramını kullanmıştır ki; bu durum ona has bir durum gibi gözükmektedir. Zira bu üç kıraati mütevâtir kabul etmeyenler, onları şâz (veya meşhur) olarak nitelemişlerdir. bk. Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Sabrî), 248 (2. dipnot).
19 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 62.
20 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 62-63.

sürmüştür. O, esasen bu tür kıraatlerin hadis usûlüne göre "mürsel"[21] olarak isimlendirildiğini, fakat kıraat ilminde bunlara şâz dendiğini vurgulayıp bu tür kıraatlerin namazda okunmayacağına dikkat çekmiştir.[22]

Bulkînî, Şâfiîlerin[23] şâz kıraat hakkında müzakere ettiklerini, söz konusu kıraatler -İbn Mes'ûd ile Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın "وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمٍّ"[24] ve İbn Mes'ûd'un "فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُما"[25] şeklindeki

---

21 Hadis usûlünde *mürsel*; "isnâdında, sahâbi olan râvîsi veya diğer râvîlerinden biri zikredilmeyen hadis" anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bk. Salahattin Polat, "Mürsel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 52-54.

22 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 63-64.

23 Metinde ashâb kelimesi geçmekle birlikte Nebîl Sabrî bununla kastedilenin başta İmam Şafiî olmak üzere şâfiîler olduğunu belirtmiştir. Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, thk. Nebîl Sabrî (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Cezayir Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi), Cezayir, 2015-2016, 251, 1. dipnot.

24 en-Nisâ 4/12: "... وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ..." Mushaflardaki şekliyle âyet, kendisine vâris olunan bir erkek veya kadının evladı ile babası olmaz, bununla birlikte bir erkek yahut kız kardeşi olursa, ona söz konusu mirastan altıda bir pay düşeceğini ifade etmektedir. Buna göre erkek veya kız kardeşin aynı anneden olup olmaması, durumu değiştirmemektedir. Ancak Bulkînî'nin bahsettiği üzere İbn Mesud ile Sa'd b. Ebî Vakkâs'a nispet edilen rivâyette geçen " مِنْ أُمٍّ" (aynı anneden) ilavesine göre âyette söz konusu edilen erkek veya kız kardeşin, aynı anneden doğmuş kardeşler olması gerekmektedir. Söz konusu kıraatler için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, thk. Şimrân el-Acelî (Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.), 131; Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hâkâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 2: 39; Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdü's-Selâm Abdü'ş-Şâfî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 2: 19; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 3: 198.

25 el-Mâide 5/38: "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا... Söz konusu âyet, gerekli şartlar oluştuğunda hırsızın elinin kesilmesini emretmekle birlikte burada hangi elin kesileceği açıklanmamıştır. Bulkînî'nin bahsettiği üzere İbn Mesud'a nispet edilen "فَاقْطَعُوا أَيْمانَهما" kıraatinden söz konusu elin, sağ el olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen kıraatler için bk. Ebû İshâk İbrahim b. Serî b. Sehl Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, şerh ve thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2: 172; Kirmânî, *Şevâzzü'l-kırâât*, 154; Zemahşerî, *el-*Keşşâf, 2: 234; Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, 3: 488.

kıraatleri gibi- tefsir ve beyân sadedinde ise bununla amel edileceğini söylediklerini bildirmiştir.[26] Şâz kıraat, tefsir ve beyân kabilinden değilse ve merfû'[27] bir haberle muâraza ediyorsa, merfû' haberin ona takdim edileceğini; kıyas ile muâraza ederse şâz kıraatle amel etme hususunda iki görüş bulunduğunu aktarmıştır. Bu durumda onların, sahâbenin kıraatini haber-i vâhid[28] konumuna indirdiklerini; Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerinin sahâbeye dayandığında şüphe olmadığını söylemiştir. Aksi takdirde üç imamın kıraatlerinin ictihadî olduğunun zannedileceğini, bunun ise kıraat için memnû' olduğunu ifade etmiştir. Böylece Bulkînî mezkûr üç kıraatin âhad haber düzeyinde olduğunun ortaya çıktığını savunmuştur.[29]

Bulkînî, kıraat-ı seb'a içerisinde -imamlardan yarısının "وأَرْجُلِكُمْ" kelimesini[30] kesreyle (وأَرْجُلِكُمْ) okuması[31] gibi- Arap dilindeki en fasih kullanıma muhalif bazı okuyuşların bulunduğunu ileri sürmüştür.[32] Hamza'nın "وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِى تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحامَ" âyetindeki[33] "والأرحام" kelimesini kesre ile (والأرحامِ);[34] İbn Âmir,

---

26 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 64.

27 Merfû', Hz. Peygamber'e nisbet edilen söz ve haber anlamında bir hadis terimidir. Geniş bilgi için bk. Abdullah Aydınlı, "Merfû'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 180-181.

28 Haber-i vâhid, hadis usûlünde mütevâtir derecesine ulaşmayan haber, anlamında kullanılmaktadır. bk. Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14: 349-352.

29 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 64-65.

30 el-Mâide 5/6.

31 "وأرجلَكم" kelimesini İbn Kesîr, Hamza, Ebû Amr ve Âsım'ın râvîsi Ebû Bekir kesre ile; Nâfi', İbn Âmir, Kisâî ve Âsım'ın râvîsi Hafs ise mansûb olarak okumuşlardır. bk. Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1980), 242-243; Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Âlemiyye, ts.), 2: 253.

32 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 65.

33 en-Nisâ 4/1.

34 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 226.

Hafs ve Hamza'nın "وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ" âyetindeki[35] "إن" kelimesini şeddeli (وإنَّ);[36] Kunbül'ün "اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ" âyetindeki[37] "يَتَّقِ" kelimesini cezm ile birlikte "yâ" harfinin isbâtıyla (يَتَّقِي);[38] İbn Âmir'in "وَكُلًّا وَعَدَ اللهُ الْحُسْنٰى" âyetindeki[39] "كلا" kelimesini ref' ile (وكُلٌّ) [40] okumalarının bu durumun örneklerinden olduğunu söylemiştir.[41]

Bulkînî, söz konusu kıraatlerin Arap dilindeki en fasih kullanıma muhalefet etmelerinin, onları mütevâtir olmaktan çıkarmayacağını savunmuştur. Bu kıraatler hakkında olumsuz fikir beyan edenlerin bir kısmının onların şâz olduğunu söylediklerini belirtip onların bu görüşlerinin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Bahsi geçen kıraatlerin şâz olmasıyla kastedilen şeyin, kıraatlerin sıhhatinin belirtildiği mütevâtir kıraat kategorisindeki şâz olmayıp yaygın kullanıma kıyasla şâz kalmak olduğunu savunmuştur.[42]

### 1.2. Kırââtü'n-Nebî

Kaynaklarda Kırââtü'n-Nebî başlığı altında nakledilen bilgilerin mahiyet itibariyle ikiye ayrıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu rivâyetlerin bir bölümünde "Hz. Peygamber Kur'ân okuduğu zaman acele etmezdi, her harf belli olacak şekilde okurdu;[43] âyet sonlarında dururdu;[44] uzatılması gereken yer-

---

35 Hûd 11/111.
36 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 339.
37 Yûsuf 12/90.
38 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 351.
39 el-Hadîd 57/10.
40 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 625.
41 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 65-66.
42 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 66.
43 Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdulazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî, *Kırââtü'n-Nebî*, thk. Hikmet Beşîr Yâsîn (Medine-i Münevvere, Mektebetü'd-Dâr, 1988), 60.
44 Dûrî, *Kırââtü'n-Nebî*, 58-59; Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah Hâkim Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut:

leri uzatarak (med ile) okurdu[45]" gibi Rasûlullah'ın Kur'ân-ı Kerîm'i okuma keyfiyetini tasvir edilmektedir. Diğer bölümde ise kıraat ilminin temel meseleleriyle alakalı kelime, harf ve hareke değişimi ile bazı kelimelerin farklı telaffuzuyla ilgili muhtelif rivâyetler bulunmaktadır. Hadis, kıraat ve tefsir literatüründe kırââtü'n-Nebî ile ilgili aktarılan nakillerin kahir ekseriyetini bu tür rivâyetlerin oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bunların bir bölümünün sahih kıraatler içerisinde yer almasına karşın diğerlerinin şâz kıraatler arasında bulunduğu müşahede edilmektedir. Söz konusu rivâyetler genellikle "Hz. Peygamber şöyle okudu: …";[46] "Hz. Peygamber şöyle oku(yo) rdu: …";[47] "Hz. Peygamber'i şöyle okurken duydum: …";[48] ve "Hz. Peygamber bana şöyle okuttu: …"[49] kalıplarıyla nakledilmektedir.

Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm* isimli kitabının on altıncı nev'ini "Kırââtü'n-Nebî" konusuna ayırmıştır. Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillâh Hâkim Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*'inde "Senedleri Sahih Olduğu Halde Buhârî ve Müslim'in Tahrîc Etmediği Kırââtü'n-Nebî (ile İlgili Hadisler)"[50] şeklinde yer verdiği başlığa istinaden[51] Bulkînî, *el-Müstedrek*'teki ilgili rivâyetlerin bazılarını seçmiştir.[52] Bu çerçevede Bulkînî on dokuz rivâyeti eserine

Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2: 252.

45 Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 29.

46 Dûrî, *Kırââtü'n-Nebî*, 63, 64, 72, 79; Hâkim Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2: 253, 255, 256.

47 Dûrî, *Kırââtü'n-Nebî*, 66-67, 71, 75-76; Hâkim Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2: 252, 258.

48 Dûrî, *Kırââtü'n-Nebî*, 76-77; Hâkim Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2: 256-257.

49 Hâkim Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2: 254, 255, 256.

50 Hâkim Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2: 250.

51 Hâkim, bu başlık altında toplam yüz on üç rivâyet nakletmiştir. Hâkim Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2: 250-282 (hadis numarası: 2905-3017).

52 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 67.

almıştır.[53] Bunu yaparken hangi esasları gözettiğini ve eserine aldığı hadisleri neye göre belirlediğini ise açıklamamıştır. İlgili başlık altında aktardığı nakiller arasında mütevâtir kabul ettiği kıraat-ı seb'a içerisindeki rivâyetler[54] bulunduğu gibi şâz kıraatlerden[55] olan okuyuşlar da yer almaktadır. Bulkînî, kırââtü'n-Nebî ile kastedilenin ne olduğu hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır.

### 1.3. Râvîler ve Hâfızlar

Bulkînî, on yedi ve on sekizinci nev'ini râvîler ve hâfızlar konusuna tahsis ettiği eserinin bu bölümüne sahâbeden Kur'ân okutmakla meşhur olmuş kişilerin isimlerini sayarak başlamıştır. Buna göre onların Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, İbn Mes'ûd ve Ebü'd-Derdâ olduğunu nakletmiştir.[56] Bu çerçevede müellif, Hz. Peygamber'in (sav) ashâbına tavsiyesini içeren hadisi nakletmiştir. Bu rivâyette Hz. Peygamber (sav) "Kur'ân'ı dört kişiden alınız: (Bunlar) Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Muâz b. Cebel ve Übeyy b. Ka'b'(tır)."[57] buyurmuştur.

Bulkînî, Kur'ân eğitimiyle şöhret bulan sahâbîleri naklettikten sonra Hz. Peygamber (sav) devrinde Kur'ân'ı ezberleyen kimseleri tespit amacıyla konuyla ilgili rivâyetlerin bir bölümünü nakletmiştir. Bu meyanda Katâde'nin (ö. 117/735) Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711-12), Rasûlüllâh (sav) zamanında Kur'ân'ı kimlerin cem' ettiğini sorduğu, onun da "Onlar hepsi

---

53 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 67-73.

54 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 67, 68, 69, 70, 71, 72.

55 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 71; Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Sabrî), 265 (Mürsî'nin tahkiki veya onun ulaştığı nüsha hatalı olduğu için araştırmada genel olarak kullanılan baskının dışında bir başka çalışma kaynak gösterilmiştir).

56 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 74.

57 Buhârî, "Fedâilü's-Sahâbe", 26, 27; "Fedâilü'l-Kur'ân", 8; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 22.

ensardan olan dört kişidir: (Bunlar) Übeyy b. Ka'b, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd'dir." şeklinde cevap verdiği rivâyeti[58] eserine almıştır. Yine konuyla alakalı başka bir rivâyeti de eserinde nakletmiştir. Bu rivâyete göre Hz. Hasan: "Hz. Peygamber (sav) vefat ettiğinde dört kişiden başkası Kur'ân'ı cem' etmemişti:[59] (Bunlar) Ebü'd-Derdâ, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd'(dir)."[60] şeklinde bir bilgi aktarmıştır.

Bulkînî, nakledilen son rivâyetteki Ebû Zeyd'in, Enes b. Mâlik'in amcalarından biri olduğunu söylemiştir. Onun ismi/kim olduğu hususunda ihtilaf edildiğini; bu kişinin Kays b. Seken, Sâbit b. Zeyd, Muaz veya Üveys olduğunun yahut isminin bilinmediğinin söylendiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte o, meşhur olanın, ilk görüş (Enes b. Mâlik'in amcalarından biri) olduğunu belirtmiştir.[61] Nitekim söz konusu hadisi eserinde nakleden Müslim, bu rivâyetin hemen peşinden Katâde'nin Enes'e "*Ebû Zeyd kimdir*?" şeklinde bir soru yönelttiğini, bunun üzerine Enes'in "(O), *amcalarımdan biridir*." diye cevap verdiğini aktarmıştır.[62] Muhtemelen Bulkînî, "Meşhur olan, ilk görüştür." diyerek söz konusu rivâyete işaret etmiştir.

Bulkînî, yukarıdaki iki rivâyete göre Hz. Peygamber (sav) döneminde Kur'ân'ı hıfzedenlerin sayısının beş olduğunu be-

---

58 Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 8; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 23.

59 Burada geçen cem' etmeyi *Sahîhu'l-Buhârî* şârihlerinden Aynî (ö. 855/1451), "ezberlemek" olarak açıklamaktadır (Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, *'Umdetü'l-kârî şerhi sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, 16: 375). Bu kelimenin farklı anlamları için bk. Nebi Bozkurt, "Hâfız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 75.

60 Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 8. Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 76-77. Hadiste geçen Ebû Zeyd'in Evs'ten Sa'd b. Ubeyd, Hazrec'den Kays b. Seken yahut Sâbit b. Zeyd olduğu belirtilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 16: 375; Bozkurt, "Hâfız", 15: 75.

61 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 77.

62 Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 23.

lirtmiştir. Bununla birlikte o, söz konusu iki rivâyette kastedilenin sadece ensardan Kur'ân'ı hıfzedenler olduğunu; zira Hz. Peygamber (sav) döneminde Kur'ân'ı ensarın dışında muhacirlerden Osman b. Affân, Sâlim ve İbn Mes'ûd'un da ezberlediğini belirtmiştir. Bulkînî, zikrettiği (hâfız) isimlerden, sahâbeden bir grubun -Ebû Hüreyre, İbn Abbâs ve Abdullah b. Sâib Mahzûmî'nin Übeyy b. Ka'b'dan; İbn Abbâs'ın ise Zeyd b. Sâbit'ten- rivâyet ettiğini belirtmiştir. [63]

Ayrıca Bulkini, tâbiînden Ebû Ca'fer Yezid b. Ka'kâ', Abdurrahman b. Hürmüz A'rec (ö. 117/735), Şeybe b. Nisâh (ö. 130/748), Yezîd b. Rûmân (ö. 130/748), Müslim b. Cündeb Hüzelî (ö. 106/724), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), İkrime b. Hâlid (ö. 111-120/729-738 [?]), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), Mahammed b. Abdurrahman b. Muhaysın (ö. 123/741), Humeyd b. Kays A'rec (ö. 130/747-48), Hasan b. Ebi'l-Hasan Basrî (ö. 110/728), Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708), Ebû Abdurrahmân Sülemî (ö. 73/692), Zirr b. Hubeyş (ö. 83/702), Alkame (ö. 62/682), Ebû Abdirrahmân Esved (ö. 75/694), Abîde Selmânî (ö. 72/691), Ebû Amr Şeybânî (ö. 96/714) ve Mesrûk b. Ecda'ın (ö. 63/683 [?]) da sahâbeden (Kur'ân/kıraat) rivâyet ettiğini ifade etmiştir.[64] Bulkînî, naklettiği bu bilgilerden sonra kıraat-ı seb'a imamlarının, kıraatlerini kimlerden aldığını genel hatları ile belirtmiştir. Bulkînî, bu kıraatlerin daha sonra rivâyetlerle yayıldığını; bu durumun ve yukarıda nakledilenlerin, kıraat kitaplarında malum olduğunu söyleyerek bu bölümü tamamlamıştır.[65]

---

63 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 77.
64 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 77-79.
65 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 81.

### 1.4. Vakf ve İbtidâ

Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm* adlı eserinin on dokuz ve yirminci nev'inde "vakf ve ibtidâ" şeklinde bir başlık attıktan sonra bu iki meselenin kıraat ilminde önemli iki bölüm olduğunu belirtmiştir. Âlimlerin mezkûr iki mesele üzerine müstakil eserler telif ettiklerini, Ebû Amr Dânî'nin (ö. 444/1053) de bu konuda güzel bir kitabının[66] bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonra Ebû Amr Dânî'nin *et-Teysîr* isimli eserinin konuyla ilgili bölümünü kısmen özetleyerek kitabına almıştır.

Süyûtî (ö. 911/1505) *et-Tahbîr fî 'ilmi't-tefsîr* isimli eserinde, bu konunun "üzerinde vakf yapılan ve kendisiyle ibtidâ yapılan yerler" ile "vakfın keyfiyyeti (bir kelime üzerinde nasıl vakf yapılacağı meselesi)" olmak üzere iki bölümde incelenebileceğini belirtmiştir. Buna göre ilkinin, ikincisinden daha önemli olduğunun açık olduğunu söylemiştir. Süyûtî, bu nedenle Bulkînî'nin böylesine önemli bir konuyu bırakıp sadece ikincisini ele almasına şaşırdığını ifade etmiştir.[67] Bununla birlikte Bulkînî, vakf-ibtidâ meselesini Ebû Amr Dânî'nin *et-Teysîr*'inden istifade ederek yazdığını ifade etmiştir.[68] Süyûtî'nin önemli olduğunu vurguladığı konuya Ebû Amr

---

66 Kastedilen eser, *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*'dır.

67 Süyûtî, *et-Tahbîr*, 174. Süyûtî bu eleştirisinde haklı görünmektedir. Zira ulûmu'l-Kur'ân alanında Bulkînî'den önce eser yazan İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinde, Zerkeşî (ö. 794/1392) ise *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ında vakf ve ibtidâ konusunda "üzerinde vakf yapılan ve kendisiyle ibtidâ yapılan yerler" meselesiyle ilgili geniş sayılabilecek açıklamalar yapmışlardır. Onlardan daha sonra geldiği halde Bulkînî'nin konunun bu yönünü ihmal ettiği anlaşılmaktadır. Krş. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Cevzî, *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Hasan Zıyâeddîn Itr (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 353-371; Bedreddîn Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 1: 339-375.

68 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 82.

Dânî'nin de *et-Teysîr*'inde değinmeyip yalnızca kelimeler üzerinde nasıl vakf yapılacağı meselesini ele aldığı, Bulkînî'nin ise bu noktada Ebû Amr Dânî'yi takip ettiği anlaşılmaktadır.[69]

Bulkînî, vakf meselesini, kıraat imamlarının uygulamaları doğrultusunda iki konu üzerinden ele almıştır. Bunlardan birincisinin, sonu harekeli kelime üzerinde sükûn ile vakf yapmak olduğunu, ancak bu durumda işmâm ve revm uygulamalarının da bulunduğunu belirtmiştir.[70] Bulkînî, ikinci olarak ise kıraat imamlarının uygulamaları çerçevesinde, vakf esnasında üzerinde durulan kelimenin yazımının (resm-i hat/resm-i mushaf) dikkate alınıp alınmaması meselesini seçtiği bazı örnekler üzerinden özet bir şekilde açıklamıştır.[71]

### 2. *Mevâki'u'l-'Ulûm fî Mevâki'i'n-Nücûm*'da Kıraatlerde Edâ Keyfiyeti Meseleleri

Kıraat ilminde edâ keyfiyetiyle ilgili hususlar "usûl ihtilafları" başlığı altında ele alınır. İmâle, med, idğâm, nakl, tağlîz, terkîk vb. kıraat ilminin pratik boyutuna ilişkin konulara dair müstakil eserler kaleme alındığı gibi, ilgili maddelerin muhtasar ya da mufassal şekilde ele alındığı kıraat kaynakları da söz konusudur. Bulkînî de çalışmasında söz konusu kavramlara muhtasar olarak değinmiştir.

#### 2.1. İmâle

Bulkînî, çalışmasının yirmi birinci nev'inde, kıraat ilminin ilgilendiği meselelerden biri olan "imâle" konusunu yine Ebû Amr Dânî'nin *et-Teysîr*'inden özetleyerek seçtiği sınırlı sayıda

---

[69] Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osman Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'*, nşr. Halef b. Hamûd b. Sâlim (Suudi Arabistan: Dâru'l-Endelüs, 2015), 246-254; Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 82-84.

[70] Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 82-83.

[71] Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 83-84.

örnek üzerinden anlatmaya çalışmıştır. O, bu çerçevede imâle ile ilgili olarak kıraat imamlarının genel usûllerini muhtasar bir şekilde aktarmış, ancak imâlenin tanımını yapmamıştır.[72]

**2.2. Med**

Bulkînî, eserinin yirmi ikinci nev'ini kıraat ilminin temel meselelerinden olan med bahsine tahsis etmiştir. Kıraatle ilgili ele aldığı pek çok meselede olduğu gibi müellif, med konusunda da büyük oranda Ebû Amr Dânî'nin *et-Teysîr*'inden istifade etmiştir.[73] Yalnızca medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl konusuna özet olarak temas etmiştir. Bunun sebebi, Ebû Amr Dânî'nin meseleyi hemze ile ilgili bahislerin ilki olarak ele alması nedeniyle yalnızca hemze ile ilgili medlere temas etmesi; Bulkînî'nin ise genel olarak onu takip etmesiyle izah edilebilir. Bulkînî, söz konusu medlerde kıraat imamlarının tercih ettiği med miktarlarını aktarmıştır.[74] O, med miktarlarını belirtirken ölçü olarak elifi (altı, dört, üç elif vb.) kullanmış; ayrıca "iki buçuk elif" ve "bir buçuk elif" şeklinde yarım eliflik ölçüleri de aktarmıştır ki Ebû Amr Dânî söz konusu yerlerde bu ifadelere temas etmemiştir.[75]

**2.3. Tahfîfü'l-Hemze**

Bulkînî *Mevâki'u'l-'ulûm*'un yirmi üçüncü nev'inde hemzenin tahfîfi ile ilgili bir başlık açmıştır. Bu konuyu işlerken de kıraat ilmiyle alakalı diğer konuların genelinde müşahede edildiği üzere çoğunlukla Ebû Amr Dânî'nin *et-Teysîr*'inden istifade etmiştir.[76] Fakat bu başlık altında diğerlerinden fark-

---

72 Krş. Ebû Amr Dânî, *et-Teysîr*, 202-227; Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 85-87.
73 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 88.
74 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 88.
75 Ebû Amr Dânî, *et-Teysîr*, 157-159; Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 89.
76 Ebû Amr Dânî, *et-Teysîr*, 161-175; Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 90-95.

lı olarak konuları *et-Teysîr*'deki sırayla ele almamıştır. Ayrıca Ebû Amr Dânî'nin görüşlerine karşı çıkan bazı âlimlerin ona olan itirazlarını eserinde aktarmak suretiyle konuyu kısmen de olsa karşılaştırmalı olarak takdim etmiştir. Hemzenin tahfîfi meselesinin, eserde ele alınan kıraat ilmiyle bağlantılı diğer konuların çoğundan daha geniş bir şekilde işlendiğini söyleyebiliriz.

Bulkînî, hemze için kullanılan *tahfîf*, *telyîn* ve *teshîl* kelimelerinin aynı anlamda olduğunu söyleyip[77] hemzenin tahfîfi meselesini dört madde altında açıklamıştır.

**1.** Bulkinî hemzenin tahfîf yollarından birinin nakil olduğunu söylemiş; nakli de hemzenin harekesinin kendisinden önceki sâkin harfe aktarılması: (قَدْ اَفْلَحَ قَدَ اَفْلَحَ) olarak izah etmiştir. Ardından *et-Teysîr*'den aktardığı bilgilerle[78] konuyu etraflıca açıklamıştır.[79]

**2.** Müellif, hemzenin tahfîfi için ikinci yolun, hemzenin med harfine ibdâl edilmesi olduğunu söylemiştir. Bunun da hemzenin, kendisinden önceki harfin harekesiyle uyumlu bir med harfine dönüştürülmesi şeklinde uygulandığını dile getirmiştir. Bu açıklamanın peşinden *et-Teysîr*'den yaptığı alıntı[80] ile konuyu genişletmiştir.[81]

**3.** Bulkînî, hemzenin tahfîfi için diğer bir yolun, hemze ile hemzenin harekesi arasında bir ses ile telaffuz edilmesi şeklinde[82] "beyne beyne" olarak okunması demek olduğunu belirtmiştir. Bu açıklamayı takiben *et-Teysîr*'den naklettiği bilgi-

---

77 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 90.
78 Ebû Amr Dânî, *et-Teysîr*, 169-171.
79 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 90.
80 Ebû Amr Dânî, *et-Teysîr*, 172-175.
81 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 90-91.
82 Kur'ân/kıraat eğitiminde bu ve benzeri uygulamaların öğrenilmesinde en sağlıklı yolun, ilgili telaffuz şekillerinin bir fem-i muhsinden öğrenilmesi gerektiğini ifade etmeliyiz.

lerle[83] aynı kelimede yan yana gelen iki hemzenin okunuşu konusunda kıraat imamlarının uygulamalarını özet bir şekilde sunmuştur.[84]

**4.** Bulkînî, hemzenin tahfîfiyle ilgili dördüncü uygulamanın, onun iskât ile okunması olduğunu bildirmiştir. Hemzenin iskât ile okunmasının, iki hemze yan yana geldiğinde ver her ikisinin harekesinin de aynı olması şartı ile Ebû Amr tarafından tatbik edildiğini aktarmıştır. O, hemzenin iskâtının, söz konusu iki hemzeden birinin telaffuzdan tamamen düşürülmesi şeklinde uygulandığını bildirmiştir. Bu açıklamaların ardından yine *et-Teysîr*'den yaptığı nakillerle konunun detaylarını özet bir şekilde aktarmıştır. Bulkînî daha sonra, söz konusu iki hemzeden birincisinin mi, ikincisinin mi iskât edildiği hususunda âlimlerin farklı görüşlerini muhtasar bir şekilde aktarmış,[85] bu konunun meddin türü açısından önem arz ettiğini söylemiştir. Buna göre birinci hemzenin iskât edilmesi durumunda med türünün munfasıl; ikincisinin iskât edilmesi halinde ise muttasıl olacağını hatırlatmıştır.[86]

### 2.4. İdgâm

Bulkînî, kıraat meseleleriyle ilgili olarak kitabına aldığı son konu, yirmi dördüncü nev'de yer verdiği idğâm meselesidir. O, bu konunun aynı iki harfin (misl) birbirine idğâmı ve birbi-

---

83 Ebû Amr Dânî, *et-Teysîr*, 161-163.

84 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 91-92.

85 Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdulğaffâr Ebû Ali Fârisî, *Kitâbü't-tekmile*. thk. Kâzım Bahr Mercân (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999), 236-237; Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh b. Halef Ruaynî Şâtıbî, *Hirzü'l-emânî ve vechü't-tehânî*, thk. Muhammed Zü'bî (Dımaşk: Dâru'l-Gavsân li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2010), 17; Ebü'l-Kâsım Şehâbeddîn Abdurrahmân Ebû Şâme Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî fi'l-kırââti's-seb'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 140.

86 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 92-95.

rine yakın olan (mütekârib) iki harften birinin diğerine idğâmı olmak üzere iki bölümde incelenebileceğini söylemiştir.[87]

Misleyn harflerin idğâmında aynı kelimede veya farklı kelimelerde bulunmalarına göre kıraat imamları nezdinde muhtelif uygulamaların bulunduğunu Ebû Amr Dânî'den ve Ebû Şâme'den yaptığı alıntılarla karşılaştırmalı ve özet bir şekilde anlatmıştır. Bu esnada Ebû Şâme'nin, Ebû Amr Dânî'ye olan bazı itirazlarını da gündeme getirmiştir.[88]

Bulkînî, mütekârib harflerin idğâmının da aynı kelimede yahut farklı kelimelerde olmak üzere iki kısımda incelenebileceğini belirtmiştir. Konuyu *et-Teysîr*'den yaptığı alıntılarla[89] muhtasar bir şekilde okuyucuya sunmuştur.[90]

**Sonuç**

Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân Bulkînî'nin, ulûmu'l-Kur'ân alanında özgün bir eser olan *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm*'u, müellifin ilmî yetkinliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bulkînî'den önce bu alanda müstakil olarak kaleme alınan eserlerin azlığı, onun önemini daha da arttırmaktadır.

Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*'da altı bölüm altında elli iki konuyu ele almıştır. Bu bölümlerden ikisini, on iki başlıkta kıraat ilmini doğrudan ilgilendiren meselelere tahsis etmiştir. Seçtiği başlıkları genellikle özet bir şekilde anlatmıştır. Bu nedenle konuyla ilgili tartışmalara bazen işaret etmekle birlikte genellikle kabul görmüş veya kendi tercihi olan görüşleri nakletmiştir.

---

87 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 96.

88 Ebû Amr Dânî, *et-Teysîr*, 132-135; Ebû Şâme Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 83; Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 96-98.

89 Ebû Amr Dânî, *et-Teysîr*, 137-153.

90 Bulkînî, *Mevâki'u'l-'ulûm*, (Mürsî), 98-99.

Bulkînî, kıraatleri mütevâtir, âhad ve şâz olmak üzere üç kategoriye ayırarak kıraatler arasında mütevâtir olanın sadece kıraat-ı seb'a olduğunu savunmuştur.

Bulkînî, eserini hazırlarken yararlandığı âlimlerin ve eserlerin isimlerini çoğunlukla anmamıştır. Kıraat ilmiyle bağlantılı konuların bir bölümünü oluştururken ağırlıklı olarak Ebû Amr Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'* isimli eserinden yararlanmış, bu durumu kendisi de çoğunlukla beyan etmiştir. Eserinde, "Kırââtü'n-Nebî" başlığını oluştururken, Hâkim Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek ale's-sahîhayn* isimli eserinin konuyla ilgili bölümündeki rivâyetler arasından bir kısmını seçmiştir. Bunlara ek olarak Şâtıbî'nin *Hirzü'l-emânî*'si ile Ebû Şâme Makdisî'nin *İbrâzü'l-me'ânî*'si ve Fârisî'nin *Kitâbü't-Tekmile* adlı eserinden istifade ettiğini bazen belirtmiştir. Bunların dışında kıraat ilmi sahasında yararlandığı kaynakların isimlerini zikretmemiştir.

Bulkînî'nin kıraat ilmiyle alakalı olarak eserine aldığı konular, yer yer Ebû Amr Dânî'nin *et-Teysîr*'i ile örtüşse de Bulkînî konu seçiminde özgün davranmıştır. Bununla birlikte "yedi harf meselesi" ile "resm-i mushaf" gibi kıraat ilminin temel konularına hiç değinmemesi, konu seçimi açısından bir noksanlık olarak görülebilir. Ayrıca konuları işlerken kıraat ilminde terim olabilecek bazı kelimelerin veya terkiplerin (imâle, idğâm, kıraatü'n-nebî vb.) bu ilimde ifade ettiği manaları açıklamaması ve konuları bütün boyutlarıyla ele almaması da bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. Tüm bunlara karşın *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm*'un ulûmu'l-Kur'ân alanında, döneminde yazılan nadir eserlerden birisi olması ve Süyûtî gibi kendisinden sonraki âlimler için ufuk açıcı bir zemin oluşturması, Bulkînî'nin ve söz konusu eserinin ilim dünyası nezdindeki değerini ortaya koymaktadır.

**Kaynakça**

Aydınlı, Abdullah. "Merfû'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 180-181. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ. *'Umdetü'l-kârî şerhi sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Bozkurt, Nebi. "Hâfız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 74-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. Thk. Muhibbüddîn Hatîb ve diğerleri. Kâhire: el-Matbaatüs's-Selefiyye ve Mektebetühâ, 1979.

Bulkînî, Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân. *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm*. Thk. Nebîl Sabrî. Yüksek Lisans Tezi, Cezayir Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, 2016.

Bulkînî, Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân. *Mevâki'u'l-'ulûm fî mevâki'i'n-nücûm*. Dirâse ve Thk. Enver Mahmud Mürsî Hattâb. Mısır: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2007.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osman. *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'*. Nşr. Halef b. Hamûd b. Sâlim. Suudi Arabistan: Dâru'l-Endelüs, 2015.

Dûrî, Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdulazîz el-Ezdî el-Bağdâdî. *Kırââtü'n-Nebî*. Thk. Hikmet Beşîr Yâsîn. Medine-i Münevvere: Mektebetü'd-Dâr, 1988.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf Endelüsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. Thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Ebû Şâme Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şehâbeddîn Abdurrahmân. *İbrâzü'l-me'ânî min Hirzi'l-emânî fi'l-kırââti's-seb'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 349-352. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Fârisî, Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdulğaffâr Ebû Ali. *Kitâbü't-tekmile*. Thk. Kâzım Bahr Mercân. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999.

Hâkim Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah. *el-Müstedrek*

*ale's-sahîhayn*. Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs Temîmî. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*. Thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1980.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf. *ed-Delilü'ş-şâfî 'ale'l-menheli's-sâfî*. Thk. Fehîm Muhammed Şeltût. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1980.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. Mısır: Vizâretü's-Sekâfe, 1963.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Hasan Zıyâeddîn Itr. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*. Thk. Ali Muhammed Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Âlemiyye, ts.

İbnü'l-'İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Thk. Abdülkâdir Arnaut-Mahmûd Arnaut. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.

Kandemir, M. Yaşar. "Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 409-410. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullâh. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Kirmânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr. *Şevâzzü'l-kırâât*. Thk. Şimrân Acelî. Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Kuşeyrî Nîsâbûrî Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1955-1956.

Polat, Salahattin. "Mürsel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *et-Tahbîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Thk. Fethî Abdülkâdir Ferîd. Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 1982.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Şuayb Arnaut. Beyrut: Müsessetü'r-Risâle, 2008.

Şâtıbî, Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh b. Halef Ruaynî. *Hirzü'l-emânî ve vechü't-tehânî*. Thk. Muhammed Zü'bî. Dımaşk: Dâru'l-Gavsân li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2010.

Şühbe, Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Kâdî. *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*. tsh. Hâfız Abdülhalim Han. Haydarabad: Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1980.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. Şerh ve Thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hâkâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.